

ایشان در مطالعه و گردآوری اسناد و تألیف و ترجمه آنها بوده است. کتاب پربار «فرهنگ خاورشناسان و مسافران به مشرق زمین» می‌باشد که بر پایه منابع بی شمار فارسی، عربی، انگلیسی، فرانسه، آلمانی و ایتالیایی نگارش یافته و در سال ۱۳۷۹ در دو مجلد به چاپ رسیده است. کتاب دربارهٔ ۶۴۸ نفر از مورخان و خاورشناسان مشهور ایرانی، یونانی، مصری، روسی، لاتینی، کلدانی، سریانی، اسلامی، آفریقایی، هندی، اروپایی و غیره از قدیمی‌ترین ادوار تا عصر حاضر سخن به میان آورده است. کتاب براساس حروف الفبا تنظیم شده است.

آقای نیک بین در طول حیات پربار علمی خود، بارها از سوی موسسات شرق‌شناسی و ایران‌شناسی معروف جهان به دلیل فعالیت‌های علمی‌اش مورد تقدیر قرار گرفته‌اند. از جمله از سوی پروفیسور «ویلهلم آیلرس» رئیس سمینار خاورشناسی دانشگاه یولیوس ماکسی میلیان آلمان در سال ۱۹۷۳ به خاطر کتاب «منتخبی از زیباترین شاهکارهای نظم و نثر ادبیات آلمان» و نیز از سوی رئیس کتابخانه انجمن جغرافیایی پادشاهی لندن، در تاریخ ۱۹۹۶ به خاطر نگارش کتاب «فرهنگ مکتشفین جغرافیایی و جغرافیائویسان مشهور جهان»، مورد تقدیر واقع شده‌اند.

استاد نیک بین در طول عمر پربار خود در راه اعتلای فرهنگ دین و دانش این مرزوبوم خدمات ارزشمندی انجام داده‌اند که از آن جمله نگارش آثار به یادماندنی زیادی می‌باشد که بعضی از آنها به

چاپ رسیده و بعضی دیگر آماده چاپ هستند. آخرین اثر به جای مانده از ایشان «جواهر الکلام» حاوی ترجمه و تفسیر قرآن کریم می‌باشد. استاد نیک‌بین سرانجام پس از سال‌های زیاد فعالیت علمی در تاریخ ۱۳۸۱/۶/۳۱ دارفانی را وداع گفت. (روحش شاد باد)

در خاتمه فهرستی از آثار ایشان جهت آشنایی علاقمندان ارائه می‌گردد:

۱- استعداد و نبوغ بشری
۲- ترجمه قسمتی از کتاب ابن خلدون، (۱۳۳۴)

۳- اظهار نظر در مورد ارزش علمی تاریخ ایران باستان پیرنیا، (۱۳۳۶)

۴- منتخبی از شاهکارهای نظم و نثر ادبیات آلمان، (۱۳۵۰)

۵- دویستمین سال میلاد گوته افتخار ادبیات آلمان، (۱۳۲۹)

۶- میانی فن ترجمه از زبان‌های خارجی

۷- نوابغ علم و حکمت در فرهنگ اسلامی، شامل تراجم و احوال چهل نفر از برجسته‌ترین آنان (آماده برای چاپ)

۸- زندگینامه و آثار جابرین حیان.
۹- زندگینامه حضرت مولی امیرالمومنین (ع)

مذین به متن و ترجمه کلمات قصار
۱۰- زندگینامه حضرت محمد(ص) مزین به

متن و ترجمه فارسی
۱۱- نامه‌های منتخب حضرت خاتم الانبیاء به

امراء و پادشاهان زمانش، (۱۳۷۹ آماده برای چاپ)
۱۲- تحلیل علمی ۳۱ دستور اسلامی مربوط به بهداشت و بهزیستی از نظر علوم امروزی
۱۳- شناخت حضرت ولی‌الله الاعظم مهدی موعود(ع)

۱۴- تقوی از نظر قرآن و حدیث
۱۵- صداقت از نظر قرآن و حدیث

۱۶- زندگینامه و کارهای شاه اسماعیل اول بنیانگذار دولت شیعه در ایران

۱۷- بانوی نمونه اسلام حضرت فاطمه زهرا سلام‌الله علیها

۱۸- دانستی‌های زن و شوهر و کودکیاری
۱۹- بهترین روش برای شاخص آفریدگار

کیهان
۲۰- بهداشت در آیین مترقی اسلام

۲۱- فرهنگ مکتشفین جغرافیایی و جغرافی‌نویسان مشهور جهان، ۱۳۷۵

۲۲- فرهنگ خاورشناسان و مسافران به مشرق زمین، ۱۳۷۹

۲۳- فرهنگ مورخان مشهور ایران و جهان
۲۴- ترجمه منتخبی از کتاب النظرات و

العیادات نگارش سیدمصطفی لطفی منقلاطی مصری

۲۵- زندگینامه و کارهای شایسته و برجسته میرزا تقی خان امیرکبیر

۲۶- تاریخ و فرهنگ تمدن اسلامی در اندلس، ۱۳۴۶

رساله‌های میرزا ملکم خان

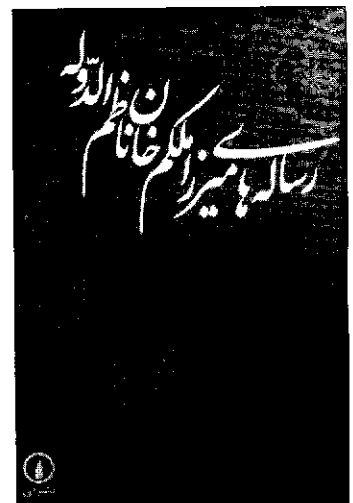
کتابخانه

○ نصرالله صالحی

میرزا ملکم خان ناظم‌الدوله (۱۳۲۶-۱۲۴۹ ق)، پسر میرزا یعقوب، از آرامنه جلفای اصفهان بود. پدرش مترجم سفارت روس بود و با دانش اروپایی آشنایی داشت و زبان فرانسه را می‌دانست. ملکم خان خود تصریح می‌کند که پدرش او را در ده‌سالگی برای تحصیل به پاریس فرستاد. در آنجا ابتدا حکمت طبیعی و مهندسی آموخت و در ۱۲۶۷-ق. به ایران بازگشت و مترجم دولت شد. چندی بعد با گشایش مدرسه دارالفنون به تدریس در آنجا پرداخت. در ۱۲۷۳ همراه فرخ خان امین‌الملک برای مذاکرات صلح با دولت انگلیس به پاریس رفت. در ۱۲۷۵ ق. اولین خط تلگرافی را در ایران احداث کرد. در همان سال بنای فراموشخانه را در ایران نهاد. در همین اوان (از ۱۲۷۵ تا ۱۲۷۷ ق) بود که برای نخستین بار در سنین بین ۲۶ تا ۲۸ سالگی رساله‌ای به نام دفتر تنظیمات (کتابچه غیبی) در اصلاح طرز حکومت ایران به شاه عرضه داشت.^۱

در ۱۲۷۸ ق. مورد خشم ناصرالدین شاه قرار گرفت و با تعطیل فراموشخانه، مطرود و به بغداد تبعید گردید. از این زمان تا پنجاه سال دیگر،

- رساله‌های میرزا ملکم خان ناظم‌الدوله
- تألیف: حجت‌الله اصیل
- ناشر: نشر نی، چاپ اول: مهر ۱۳۸۱، تهران.
- شابک: ۹۶۴-۳۱۲-۵۹۴-۷

ملک‌خان قسمت اعظم عمر خود را در اروپا، گاه به عنوان نماینده دولت ایران و گاه معزول و منزوی سپری کرد.

سیر زندگی ملک‌خان - که در این مختصر مجال پرداختن به آن نیست - نشانگر آن است که او از زمان بازگشت به ایران در سن هیجده سالگی تا سن هفتاد و هفت سالگی که در فرنگ رخت از جهان برکشید، بیش از نیم قرن به فعالیت فکری و سیاسی پرداخت. او هدفی جز بیداری ایرانیان و نجات ایران نداشت. در این راه ده‌ها رساله، نوشته و گزارش ارزشمند از خود بجا گذاشت.^۲ آثاری که نه تنها در معاصران او بلکه در اندیشه روشنفکران دهه‌های بعد از او نیز تاثیر قابل توجه داشت. با این حال ملک‌خان نیز همانند بسیاری از شخصیت‌های بزرگ تاریخی، جامع اضداد است. از این روست که برخی در ستایش و تمجید، او را بالا برده‌اند و پاره‌ای هم به تنقید و تقبیح و ناسزا اکتفاء نکرده با صفت خائن از او یاد کرده‌اند. با این وصف آنچه مسلم است این که او بانی و بنیانگذار گفتمان تجدّد و پدر مشروطه ایران بوده است. ناظم‌الاسلام کرمانی

علاوه بر صفت «بیدارکننده ایرانیان» او را اول کسی می‌داند که «تخم قانون در این سرزمین کاشته» وی هم رای با معاصران خود، مقام ملک‌خان در ایران را همسان مقام ولتر، ژان ژاک روسو و ویکتور هوگو در فرانسه می‌داند و برای او تقدم و اولویت خاص قائل است.^۳

هاشم ربیع‌زاده، به عنوان نخستین کسی که یک سال بعد از انقلاب مشروطه اقدام به جمع‌آوری و انتشار آثار ملک‌خان

نموده از س ر

شناخت تاثیر این شخصیت بزرگ، در تحولات منتهی به انقلاب مشروطه، از او به عنوان «رب النوع تمدن» و «مؤسس شالوده نظم و سعادت ایران»^۴ یاد کرده است.

فریدون آدمیت نیز در تعریفی جامع به تمام وجوه مثبت و منفی ملک‌خان این‌گونه اشاره کرده است: «ملک‌مردی بود جامعه‌شناس و سیاست، بسیار زیرک و دانا، تیزبین و نقّاد، خوش محضر و شیرین قلم، ممسک و پول دوست، نامجو و عظمت‌طلب، جسور و سرسخت، دلیر و مبارز. در تاریخ بیداری افکار و نشر عقاید آزادیخواهی در ایران مسلماً مقام او بی‌همتاست»^۵ چنان که پیشتر اشاره شد سراسر زندگی پرفراز و نشیب ملک‌خان به اندیشیدن در اوضاع و احوال ایران و راه و روش اصلاح آن گذشت. او حتی در آخرین روزهای زندگی و در بستر بیماری نیز از اندیشیدن و نوشتن بازماند چنان که در آخرین بحث خود درباره اصلاح امور ایران، ضمن شرحی در تاریخ ۲۸ ربیع‌الثانی ۱۳۲۶، یعنی تقریباً دو ماه قبل از مرگش از بستر بیماری به وزارت امور خارجه نوشت: «این طرح تازه کلید نجات ایران خواهد بود.»^۶

از میرزا ملک‌خان آثار نوشتاری فراوانی به صورت رساله، مقاله، گزارش و نامه باقی مانده است. در این آثار اگرچه از موضوعات متنوعی سخن رفته، اما با این حال سخن اصلی و مضمون مشترک آنها تجدّد و ترقی ایران است. نخستین بار هاشم ربیع‌زاده در سال ۱۳۲۵ قمری یعنی یک سال پیش از مرگ ملک‌خان اقدام به جمع‌آوری و تدوین برخی از رساله‌های او کرد و با عنوان کلیات ملک اقدام به انتشار آن نمود.^۷

بعد از ربیع‌زاده، شادروان محمد محیط طباطبائی نیز دوازده رساله ملک را در ۱۳۲۷ شمسی با عنوان مجموعه آثار میرزا ملک‌خان انتشار داد.^۸ علاوه بر این دو مجموعه، برخی دیگر از آثار ملک‌خان به صورت مجزا در پاره‌ای از نشریات انتشار یافته بود ولی تاکنون چاپ منقحی از آثار ملک‌خان در اختیار اهل تحقیق قرار نگرفته بود. این مهم در سال جاری با انتشار کتاب رساله‌های میرزا ملک‌خان ناظم‌الدوله صورت عملی یافت. کوشنده

محترم این اثر در سال ۱۳۶۸ در ضمن مقاله‌ای با عنوان «بینش سیاسی میرزا ملک‌خان ناظم‌الدوله»^۹ وعده انتشار مجموعه آثار میرزا ملک‌خان را داده بودند که اگرچه با تاخیر بسیار، خوشبختانه این وعده عملی شد.^{۱۰}

چاپ حاضر حاوی بیست و پنج رساله است که در مجموع، همه وجوه اندیشه ملک را در حوزه‌های گوناگون در بر می‌گیرد. این بیست و پنج رساله با توجه به موضوع هر یک، در شش بخش به شرح زیر دسته‌بندی شده‌اند:

بخش ۱: نظام قانونی، سازمان حکومت و مدنیت نو:

۱- دفتر تنظیمات (کتابچه غیبی): این رساله، نخستین اثر ملک است که آن را در ۱۳۲۵ تا ۱۳۲۷، و پس از برکناری میرزا آقا خان نوری از صدارت نوشته است. هدف ملک تشویق ناصرالدین شاه به انجام دادن اصلاحات سیاسی و اداری بوده است.

۲- رفیق و وزیر: این رساله، اندکی پس از دفتر تنظیمات نوشته شده و دنباله، مکمل و توجیه‌کننده آن به شمار می‌رود.

۳- مجلس تنظیمات: در سال‌های ۱۳۲۶ تا ۱۳۲۷ نوشته شده است.

۴- دستگاه دیوان: رساله‌ای است در انتقاد از دستگاه دیوانی ایران عهد ناصرالدین شاه، تالیف سال‌های ۱۳۲۸ و ۱۳۲۹.

۵- دستگاه دیوانی ایران عهد ناصرالدین شاه، تالیف سال‌های ۱۳۲۸ و ۱۳۲۹.

۵. دفتر قانون: موضوع این رساله، قانون کیفری است. هدف ملکم، نوسازی حقوق در ایران بوده است.

۶. ندای عدالت: این کتابچه در ۱۳۲۳ ق. هنگامی که مظفرالدین شاه برای بار سوم به اروپا رفته بود به او تقدیم شد. این رساله در طرح مسائل مربوط به نظام پارلمانی است.

۷. اشتها نامه اولیای آدمیت: این رساله در ۱۳۱۳ ق. پس از کشته شدن ناصرالدین شاه نوشته شده است.

۸. مدنیت ایرانی: این کتابچه متن سخنرانی ملکم است در ۱۳۰۸ یا ۱۳۰۹ ق. در لندن. موضوع آن چگونگی رواج دادن مدنیت تازه در ایران است.

بخش ۲: اقتصاد:

۱. اصول ترقی: در این رساله با اتکاء به مبانی و مفاهیم علم اقتصاد، از چگونگی توسعه اقتصادی در ایران سخن رفته است. «شاید از دید انسجام و اهمیت مطلب و نگرش عالمانه، در میان رساله‌های گوناگون وی کم مانند باشد.» (ص ۱۲)

۲. مذاکره درباره تاسیس بانک: این رساله، صورت مذاکرات کمیسیون مامور برای تاسیس بانک در دوره صدارت میرزا حسین خان سپهسالار است.

۳. امتیاز فواید عامه: در این کتابچه، از چگونگی تشکیل شرکت، کیفیت قانونی، اساسنامه و ارکان آن سخن رفته است.

بخش ۳: سیاست:

۱. پلتیکای دولتی: ملکم در این رساله، درباره برخورد سیاسی و نظامی دو ابر قدرت روز، روس و انگلیس بر سر تسلط بر آسیا، به ویژه هند، بحث کرده و سرنوشت ایران در این گیر و دار را با توجه به موقعیت ژئوپلیتیک آن بررسی کرده است. (ص ۱۳)

۲. مرو و ترکمان: کتابچه‌ای است درباره سیاست و موضع دولت ایران در برابر ترکمانان.

بخش ۴: اجتماع:

۱. اصول مذهب دیوانیان: این کتابچه احتمالاً در ۱۳۰۹ ق. در زمانی که ملکم از شغل خود بر کنار بوده با لحنی انتقادی نوشته شده است.

۲. گفتار در رفع ظلم: ملکم این گفتار را در ۱۲۸۰ ق. در استانبول تقریر کرده و میرزا فتحعلی آخوندزاده آن را نوشته است.

۳. مسائل مختلف: ملکم هنگامی که در سال ۱۲۸۹ از استانبول به تهران می‌آمد، در تقییس توقف و با آخوندزاده دیدار کرد. در آن دیدار، مطالبی درباره موضوعات مختلف گفت و آخوندزاده آنها را با بسط بیشتری نوشت که محتوای این رساله را تشکیل می‌دهند. (ص ۱۴)

بخش ۵: فراموشخانه و جامع آدمیت:

۱. فراموشخانه: ملکم این کتابچه را احتمالاً در سال‌های ۱۲۷۷ تا ۱۲۷۸ در دفاع از مقصد و مرام فراموشخانه نوشته است.

۲. اصول آدمیت: این کتابچه درباره مقام و منزلت آدمی و شروط تعالی

اوست. در آن از مرام و مقصود آدمیت سخن رفته و در حقیقت نوشته‌ای است تبلیغی. آموزشی درباره جامع آدمیت و مرام آن. جوهر اندیشه حاکم بر رساله، برگرفته از اندیشه بشر دوستانه اوگوست کنت، حکیم تحصلی فرانسه است. (ص ۱۴)

۳. حجت: موضوع این کتابچه نیز تبلیغ اصول و مرام آدمیت و رموز اتحاد و رستگاری آدمیان است.

۴. مفتاح: موضوع این کتابچه نیز تبلیغ مرام و مقصود آدمیت است.

۵. توفیق امانت: در این کتابچه نیز اصول و مرام آدمیت تبلیغ شده و شیوه و روش پیوستن به جامع آدمیت و رعایت انضباط و شروط عضویت آن گفته شده است. (ص ۱۴)

بخش ۶: الفبای جدید:

۱. شیخ و وزیر: ملکم این کتابچه را در ۱۲۸۷ ق. نوشت و نسخه‌ای از آن را برای آخوندزاده به تقییس فرستاد که با استقبال او روبرو گشت. موضوع کتابچه بحث و گفت‌وگو درباره کاستی‌های الفبای رایج در کشورهای اسلامی و ضرورت اصلاح آن است (ص ۱۸)

۲. نمونه خط آدمیت: ملکم این کتابچه را درباره الفبای جدید خود نوشته و آن را در ۱۳۰۳ ق. با الفبای اصلاح شده خود در لندن چاپ کرد. (ص ۱۸)

۳. مقدمه گلستان سعدی (بیان): مقدمه‌ای است که ملکم با خط جدید خود برگلستان سعدی نوشته و در آن درباره ضرورت اصلاح خط فارسی و عربی بحث کرده است. (ص ۱۸)

۴. معایب خط ملکمی: رساله کوچکی است در بیان امتیازات خط ابداعی ملکم نسبت به الفبای موجود فارسی. در بخش ضامم کتاب سه رساله که انتساب آنها به ملکم قطعی نیست آورده شده است. که عبارت‌اند از:

۱. صراط المستقیم، ۲. ترجمه

وصیتنامه فؤاد پاشا، ۳. در نتیجه نگارش اوراق ونوم یقظه

کتاب با بخش ضامم که شامل سه رساله مذکور است پایان می‌یابد در حالی که این سؤال برای خواننده همچنان باقی می‌ماند که آیا تمام رساله‌های ملکم به همین مجموعه منتشر شده در کتاب حاضر ختم می‌شود؟ به ویژه آن که کوشنده محترم در مقدمه خود نیز اشاره نکرده‌اند که چه رساله‌هایی از ملکم در کتاب حاضر چاپ نشده و اینکه آیا در آینده در مجلدی دیگر به چاپ خواهند رسید یا نه.

پیداست که کتاب حاضر نمی‌تواند مشتمل بر تمام آثار قلمی ملکم به ویژه همه رساله‌های او باشد. چنانکه رسالاتی چون «انشاءالله ماشاالله» که درباره معجزات آسمانی و برخی خرافات نوشته شده، همچنین رساله‌ای انتقادی در احوال «فرقه کج بینان» که در آن سجع و قافیه‌پردازی ارباب قلم، پرگویی نویسندگان و مدیحه‌سرایی و اغراق‌گویی شاعران به انتقاد گرفته شده از آن جمله‌اند. علاوه بر این دو رساله، عناوین رساله‌های

«میرزا ملکم خان» نیز
همانند بسیاری از
شخصیت‌های بزرگ تاریخی،
جامع اضداد است.
از این روست که
برخی در ستایش و تمجید،
او را بالا برده‌اند و پاره‌ای هم
به تنقید و تقبیح و ناسزا
اکتفا نکرده با صفت خائن
از او یاد کرده‌اند

دیگری نیز از ملک‌خان در مقدمه (ص. مد) کتاب «مجموعه آثار میرزا ملک‌خان» ذکر شده که در اثر حاضر منتشر نشده‌اند. در پایان این معرفی اجمالی ضمن اظهار سپاس و قدردانی از گردآورنده محترم این مجموعه که سال‌ها دغدغه انتشار آن را داشته‌اند، باید از یک نقص بارز کتاب که همانا فقدان فهرست اعلام است یاد کرد. عدم درج فهرست راهنما به ویژه نمایه موضوعی عبارات و اصطلاحات مدنی و اجتماعی و سیاسی استفاده از کتاب را بسیار دشوار می‌کند. محض نمونه برای این که بدانیم ملک‌خان در کدام رساله‌ها از جمهوری، سلطنت، قانون، آزادی، تجدد، ترقی و... سخن گفته است، چاره‌ای نداریم جز آن که تمام کتاب را از آغاز تا پایان بخوانیم و این با نفس انتشار چنین اثر مهمی که به کرات مورد رجوع خواهد بود، منافات دارد. امید است در چاپ بعدی این تقیصه جبران شود.

پی‌نوشت‌ها:

۱. آدمیت با بیان جمله‌ای تحسین‌آمیز درباره ملک‌خان، تلویحاً به نبوغ ذاتی او اشاره می‌کند. وی می‌نویسد: «آشنایی به زیر و بم روحیه طبقات مختلف مردم ایران برای کسی که در ده سالگی به فرنگستان رفت و تقریباً پنجاه سال عمرش را در آنجا به سر برده شگفت‌آور است. او نبض روحی شاه و گدا، شیخ و وزیر، عارف و عامی، متجدد و متعصب، فرنگی‌مآب و اوهم‌پرست، سردمدار و میرغضب همگی را در دست داشت و وصف همه را کرده است.» ر. ک: آدمیت، فریدون: فکر آزادی و مقدمه نهضت مشروطیت، انتشارات سخن، تهران، ۱۳۴۰، ص ۱۰۰.
۲. همانجا، ص ۹۵-۹۴.
۳. ملک‌خان در اواخر عمر خود طی نامه به کسانی که قصد گردآوری آثار او را داشتند اشاره می‌کند: «در این پنجاه شصت سال متجاوز از دوپست رساله به عشق ترقی ایران نوشته‌ام...» ر. ک: مجموعه آثار میرزا ملک‌خان، تدوین و تنظیم: محمدمحیط طباطبائی، کتابخانه دانش، تهران، ۱۳۲۷، بخش ملحقات، ص ۲.
۴. کرمانی، ناظم‌الاسلام: تاریخ بیداری ایرانیان، انتشارات امیرکبیر، چاپ سوم، تهران، ۱۳۶۳، ص ۱۲۱ و ۱۱۷ ناظم‌الاسلام در ادامه می‌نویسد: «اگر هزار نفر امثال او در وطن عزیز ما پیدا شود باز به مقتضای الفضل للمتقدم فضیلت اولویت او را ثابت است، چرا که در وقتی ساز تمدن آغاز نمود که هزار نفر یک نفر به این مراتب آشنا نبود و کلمات و اثری شایان در قلوب ایرانیان نمود...» همانجا.
۵. کلیات، ملک‌خان، جلد اول، با اقدام هاشم ربیع‌زاده، مطبعه مجلس، تهران، ۱۳۲۵، ص ۲.
۶. آدمیت: همانجا، ص ۹۹.
۷. نامه ملک‌خان به فریدالملک، به نقل از آدمیت: همان‌جا، ص ۹۹.
۸. این اثر که به عنوان جلد اول انتشار یافته، حاوی دوازده رساله با این عناوین

**از «میرزا ملک‌خان»
آثار نوشتاری فراوانی
به صورت رساله،
مقاله، گزارش و نامه**

**باقی مانده است،
در این آثار
اگرچه از
موضوعات متنوعی
سخن رفته،
اما با این حال،
سخن اصلی و
مضمون مشترک آنها،
تجدد و ترقی
ایران است**

است: ۱- اصول تمدن، ۲- حرف غریب، ۳- رساله غیبیه، ۴- رفیق و وزیر، ۵- شیخ و وزیر، ۶- پولتیک‌های دولتی، ۷- تنظیم لشکر و مجلس، ۸- سیاحتی گوید، ۹- توفیق امانت، ۱۰- جزء ثانی ۱۱- اصول آدمیت، ۱۲- اصول مذهب دیوانیان، ربیع‌زاده در پایان این جلد وعده داده بود که جلد دوم هم به زودی از طبع درآید. که البته چنین نشد. گفتنی است که «رساله غیبیه» که در این مجله انتشار یافته است از ملک‌خان نبوده بلکه نویسنده‌ای ناشناخته آن را با تقلید از سبک ملک‌خان نوشته بود.

۹- دوازده رساله و مقاله منتشره در اثر مذکور بدین شرح است: ۱- کتابچه غیبی یا دفتر تنظیمات، ۲- رفیق و وزیر، ۳- دستگاه دیوان، ۴- تنظیم لشکر و مجلس اداره، ۵- دفتر قانون، ۶- نوم و بقطه، ۷- منافع آزادی، ۸- کلمات متخیله، ۹- حربت، ۱۰- اشتهارنامه اولیای آدمیت، ۱۱- استقراض خارجی، ۱۲- ندای عدالت: ملحقات: ۱- رساله غیبیه، ۲- تکمله و توضیح درباره رساله غیبیه. محیط طباطبائی در مقدمه یادآور شده بود که «این جلد اول از مجموعه آثار ملک‌خان که با آنچه معروف به جلد اول کلیات است خبر در دو رساله، جنبه مشترکی ندارد و مشتمل بر چند رساله خطی چاپ نشده اوست.» (ص. نب). ایشان در همان مقدمه نوید داده بودند که بعد از انتشار این مجلد بقیه آثار میرزا ملک‌خان در سه جلد مستقل دیگر (شامل آثار اقتصادی، سیاسی و انتقادی) منتشر سازند، که متأسفانه تا پایان عمر این وعده عملی نشد.

- ۱۰- فصلنامه فرهنگ ۵/۴ (۱۳۶۸)، و ۴۶۹-۴۷۸.
- ۱۱- گفتنی است که در سال‌های گذشته اثر مستقلی از کوشنده همین کتاب با این مشخصات درباره میرزا ملک‌خان انتشار یافته است. حجت‌الله اصیل: زندگی و اندیشه میرزا ملک‌خان ناظم‌الدوله، نشر نی، تهران، ۱۳۷۶، ص ۱۹۲.

۱۲- کوشنده محترم در مقدمه کتاب (ص ۱۸) شماری از رساله‌هایی را که به ملک‌خان نسبت داده‌اند ولی بطور قطع از آن ملک‌خان نبوده برشمرده است: بدین شرح: ۱- رساله غیبیه، ۲- منافع آزادی که اقتباسی است از کتاب درباره آزادی نوشته جان استوارت میل به ترجمه آخوندزاده، ۳- مرآت البلبا، ۴- ترجمه مکتوب شارل میسر فرانسوی، ۵- تشبیه هیکل انسانی به اجتماع مدنی که نوشته میرزا محمدخان مجدالملک سینکی است، ۶- کتابچه مداخل و مخارج به قلم میرزا ابراهیم بدایع‌نگار، ۷- سه نمایشنامه: سرگذشت اشرف‌خان، حکومت زمان خان در بروجرد و حکایت شاهقلی میرزا در کرمانشاه، هر سه از میرزا آقا تبریزی.

- ۱۳- برای آگاهی از متن بخشی از این رساله نگاه کنید به آدمیت: فکر آزادی و ... ص ۱۷۴-۱۷۷.
- ۱۴- برای آگاهی از متن بخشی از این رساله نگاه کنید به آدمیت: فکر آزادی و ... ص ۱۷۹-۱۸۱.